

**Властела кнеза
Стефана Лазаревића¹
(1389–1402)**

Апстракт: У чланку се расправља о властели кнеза Стефана Лазаревића у раздобљу између Косовске битке 1389. и стицања деспотске титуле после битке код Ангоре 1402. године. У центру пажње је процес прерасподеле политичке моћи и утицаја међу српском властелом и обласним господарима, који су, као најзначајнији социјални слој у организацији средњовековног друштва и државе, представљали основни ослонац у стабилизовању власти, или у случају отказивања послушности, кључни чинилац нестабилности.

И где глас и вапај, немири, громови и земљотрес,
и побуна на земљи, и где сада не два змаја но многи
са гмизавцима, који дођоше да се боре. И би глас и
све се смути од гласа вике њихове, о свима људима
(беше) дању тама и сумрак и буре и ратови, и спреми
се сваки народ да се бори.

Књига о Јестири I.1
(из *Житија деспота Стефана Лазаревића*
од Константина Филозофа)

Историјска разматрања изложена у овом чланку усмерена су пре свега ка друштвеној, хијерархијској и типолошкој структури племства које је било у служби кнеза Стефана Лазаревића. И поред изражене социјалне тематске оријентације у композицији чланка, нисмо могли да заобиђемо кључну улогу властеле у најбитнијим политичким догађајима тога доба, дефинисаног Косовском (1389) и Ангорском битком (1402). Методолошка дилема о томе да

¹ Овај чланак је настао из излагања са научног скупа *Србија и византијска периферија око 1400: историја, култура, уметност*, Трстеник, 27–28. август 2003. године.

ли да се овај рад конципира као свеобухватна анализа властеоског друштвеног слоја једне од најзначајнијих средњовековних српских области с краја XIV века, или као појединачна биографска историја крупне и ситније властеле Лазаревића из времена Стефановог кнежевања, разрешена је солмонски. Поред истицања генеричке везе дела властеле кнеза Стефана Лазаревића са претходним временом владавине његовог оца кнеза Лазара и излагања друштвеног значаја, структуре властеоског слоја и одређених, за овај проблем својствених друштвено-историјских појава, део пажње посвећен је појединим индивидуалним судбинама властеле која је својом улогом у историјским догађајима обележила доба Стефановог кнежевања.²

Суштински положај, права и обавезе властеоског друштвеног слоја коначно су нормирани средином XIV века Душановим закоником, чија су употреба и правоснажност, прилагођени диктираним политичким околностима, поуздано били актуелни и у времену о коме говоримо. Сачувани историјски извори ограничавају нас на неколико кључних тема, које су проблемски везане за властелу тога времена, а могу се поделити у методолошки традиционално дефинисане групе. Једну групу извора представљају правни текстови, исправе Лазаревића, разрешнице рачуна, писма и друга грађа сачувана међу документима Дубровачког архива. Од наративних извора једино у Житију деспота Стефана Лазаревића из пера Константина Филозофа можемо прочитати конкретне, историјски речитије податке о Стефановој властели, док посредне алузије на то доба пружају неке литерарно богате аренге Стефанових повеља и чувена песнички надахнута Похвала кнезу Лазару монахиње Јефимије. Археолошки остаци, натписи и записи својим сведеним садржајем представљају понегде једини, изолован податак о некој родбинској вези, положају или географском лоцирању властеле. Летописи такође доносе само сумарне податке. Историјском нарацијом садржајне, питеорескне властеоске задужбине из тог времена веома су ретке, а највише података о њима ипак нам пружају даровнице.

Критично раздобље политичке нестабилности: 1389–1402. година

Време Стефановог кнежевања било је испуњено бурним догађајима и симболички омеђено двема биткама, двема историјским прекретницама,

² О властели као друштвеној групи и властели посебно тога доба писано је у оквирима више истраживачких и синтетичких радова. Будући да је овај прилог проистекао из усменог излагања на широј основи прилагођеној научном скупу, сматрали смо неприкладним да структура чланка буде конституисана око појединачних биографија све познате властеле Лазаревића из релевантног времена. Зато смо се определили да у општим цртама одговоримо на тему и колико је то могуће укажемо на значајну улогу властеле која се налазила у служби кнеза Стефана Лазаревића.

косовском и ангорском.³ Иако је размак између Косовске битке, која се одиграла на Видовдан 1389. године, и Ангорске, из 1402, само тринаест година, породица Лазаревића и кнез Стефан посебно, прошли су тада многобројна политичка, породична и лична искушења довољна да испуне не једну деценију већ читав животни век. Са честим егзистенцијалним тешкоћама и државничким проблемима кнегиња Милица и кнез Стефан су се током тих година суочавали с много дипломатске мудрости, уз разноврсна одрицања, ризиковање свог политичког положаја, па чак и живота.

О свим важнијим политичким, економским и друштвеним последицама Косовске битке, те кључним догађајима из тога доба подробно је расправљано у модерној историографији, па их нећемо детаљније анализирати. Ипак, да би се стекла општа слика о предусловима за владавину кнеза Стефана, важно је напоменути да се непосредне последице Косовске битке по својим размерама и значају за северне области некадашње српске државе могу упоредити са последицама Маричке битке (1371) за област Мрњавчевића и Драгаша на југу некадашњег Српског царства. У споменутих тринаест година критичног раздобља одиграли су се многи битни догађаји везани за узрасно, емотивно, политичко и витешко сазревање самог Стефана Лазаревића. Његова личност била је обликована трагичним косовским завештањем, разним опасностима и невољама које су се таложиле на његова тада још нејака плећа. Смрт оца, суочавање са политичком конфузијом у првим данима и месецима после Косовске битке, угарски упади у област, вазално потчињавање Турцима (што је, поред разрезаног трибута, подразумевало и раговање у оквиру ширих војних снага на њиховој страни⁴), препуштање најмлађе сестре у руке иноверцима зарад успостављања политичке стабилности и спаса наслеђене државе, деликатни и затегнути односи између Лазаревих наследника и Вука Бранковића. Тегобни списак Стефанових првих владарских искушења могао би се још проширивати,

³ Историјски период који се односи на године Миличине владавине и Стефановог кнежевања у више наврата је обрађиван у новијој српској историографији у оквиру већих синтеза или појединачних монографија: К. Лирчек, *Историја Срба I-II*, Београд, 1990; *Историја народа Југославије I*, Београд, 1953; *Историја српског народа II*, Београд, 1982 (С. Ћирковић); М. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд, 1978; Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд, 1994, 2000; С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, Београд, 1995; М. Благојевић, *Историја српске државности I*, Београд, 2001. година.

⁴ О начину на који су српски обласни господари доживљавали војно ангажовање у оквиру османских трупа под командом султана сведочи Константин Филозоф. Говорећи о бици на Ровинама 1395. године, он каже: *А ту се, у овој бици, нађе са овим господарима (Марко и Константин) и кнез Стефан о коме ми говоримо. Јер сви ови беху са Исмаиљанима, ако и не по (својој) вољи, а оно по нужди, тако да кажу за блаженог Марка да је рекао Константину: „Ја кажем и молим Господа да буде хришћанима помоћник, а ја нека будем први међу мртвима у овом рату.“* К. Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1989, 90; В. Јагић, *Константин Филозоф и његов живот Стефана Лазаревића деспота српског*, Гласник СУД ХЛП (1895) 269–270.

али је и овако довољно сликовит да назначи бар неке од кључних моментата из првих година покосовског доба, који одражавају сву тежину положаја који је задесио кнеза Стефана Лазаревића и остале чланове његове уже породице.

Последице Косовске битке су, у општем сагледавању њихове далекосежности, биле још драматичније за властелу као друштвени слој него за наследнике кнеза Лазара, који су имали довољно унутрашње снаге и државничке способности да превазиђу личну трагедију и политички вакуум. Косовска битка знатно је променила демографску и социјалну слику српских области с краја 14. века,⁵ а умногоме је утицала на виђење новонасталог стања и обликовање новог психолошког феномена карактеристичног за становништво српских области од краја XIV века, који је артикулисан као „страх турски“.⁶ Учешће у средњовековним биткама елитне војске, пре свега коњаника, подразумевало је кључну ратну улогу најзначајније и најимућније властеле тога доба. Тако су на попршту после Косовске битке остали многи српски племићи, чиме је тај друштвени слој, који је попуњавао војну, дворску и донекле административну структуру у областима српске велике господе, уништен. У бици су изгинули и комплетни мушки огранци неких властеоских породица. Косовска битка је погибијом највећег дела војно способног племства, нарочито из области кнеза Лазара, фактички прогутала једну, па чак и две генерације мушког становништва, пошто су у ратним окршајима уз велможе учествовали и њихови за бој стасали синови. Међу погинулима налазио се велики број ратника, властеле кнеза Лазара, по свој прилици и његови сестрићи Стефан и Лазар Мусић.⁷

Преостала преживела властела из Лазареве области била је недовољно бројна, у неким случајевима можда и недовољно заинтересована да заштити њене територије и обезбеди мирну владавину кнегињи Милице, а потом и кнезу Стефану Лазаревићу. Упади угарског краља Жигмунда Луксембуршког у област Лазаревића који су уследили у јесен исте године после боја, притисак султана Бајазита I, господарске претензије Миличиног зета Вука Бранковића, те

⁵ С. Ђирковић, *О саставу и снази Лазаревог табора на Косову*, Војно-историјски гласник 2 (1989) 151–167.

⁶ Ј. Калић, „*Страх турски*“ после Косова, Свети кнез Лазар, Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389–1989, Београд 1989, 185–191.

⁷ С. Милојевић, *Мусићи*, ИЧ XXXIII (1987) 5–37; М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века*, Београд 2000, 97–98, 114–116; Идентификација учесника Косовске битке из редова српске властеле остаје ограничена скромном изворном подлогом. У домену нагађања и домишљања остаје и „читање“ зидног сликарства. Међу властеоским фрескама тога доба познати су портрети четири брата, властелина из манастира Велуће, којима су током живописања накнадно досликани крстови у рукама. То отвара могућност тумачења и хипотетичност њиховог евентуалног учешћа и погибије у Косовској бици, с обзиром на хронолошка поклапања битке и стварања тог живописа. Видети М. Шуица, *исто*, 90; Г. Бабић, *Владарске инсигније кнеза Лазара*, О кнезу Лазару, Београд 1975, 71, нап. 39; Б. Тодић, *Прилог бољем проучавању најстарије историје Велућа*, Саопштења XX–XXI (1988/1989) 67–76.

унутрашње растакање и одметање поједине властеле битно су променили и нарушили државну структуру коју је током две деценије прагматично, мукотрпно и вешто стварао кнез Лазар.

Прихватање вазалног односа Лазареве удовице према новом султану Бајазиту I означавало је, као што смо већ напоменули, поред плаћања утврђеног данка и уобичајено регрутовање вазалне војске за турске ратне походе. Организовано учешће српске властеле у њима, од 1395. године у знатнијем броју, означавало је консолидацију како самог племства тако и постепено рестаурисање војне структуре српских властеоских области, у овом случају породице Лазаревића. Током Стефановог кнежевања било је неколико значајнијих похода и окупљања српске војске под командом султана Бајазита. Пре свега, то су била учешћа кнеза Стефана и његове властеле у биткама на Ровинама 1395, код Никопоља 1396, и код Ангоре 1402. године. Део властеле кнеза Стефана свакако је учествовао и у фаталном османском походу на Босну почетком 1398, те у више окршаја против Мађара крајем 14. века.⁸ У сукобима између угарског краља Жигмунда Луксембуршког и Османлија крајем 14. века у пограничним северним областима некадашње Лазареве државе свакако је на турској страни учествовала и војска коју су предводиле српске војводе. Улога одређеног војног племства у тим пограничним сукобима на страни Турака и сасвим читљив историјски проблем фактичке власти над тим северним областима, нарочито у значајној зони планине Рудник, наметнуо је историчарима осетљива питања везана за дефинисање статусног положаја одређене бивше властеле кнеза Лазара у односу на његове наследнике кнегињу Милицу и кнеза Стефана Лазаревића, о чему ће бити речи у даљем тексту.⁹

СТИЦАЊЕ ПРВОГ И ДРУГОГ ПУНОЛЕТСТВА¹⁰ Стефан је провео у сенци политичке улоге своје мајке кнегиње Милице, која је својим политичким искуством и умећем била у појединим тренуцима снажно упориште, а понекад и једини спас¹¹. Њено замонашење, с једне стране, и његово учешће у тешким и опасним политичким догађајима, с друге, омогућили су Стефану да веома брзо израсте у свестрану, одлучну, прагматичну, а ипак, сензибилну личност, која ће се после добијања деспотске титуле и ослобађања од непосредног османлијског притиска

⁸ За детаљну хронологију и опис турско-угарских сукоба с краја 14. века видети В. Ђирковић, *Турско-угарски сукоби до 1402.*, ИГ 1–2 (1959) 93–123; С. Ђирковић, *Неваде – непознати утврђени град у Србији*, ИГ 1–2 (1995) 13–23. *Историја српског народа II*, (С. Ђирковић), 46–64; М. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, 32–56.

⁹ Реч је пре свега о војводи Николи Зојићу, господару рудничког краја, који се, по свему судећи, осамосталио у својој области стварајући неприлике и Угрима и посебно кнезу Стефану Лазаревићу.

¹⁰ Узраст од 14 и 18 година, према средњовековним мерилима. О години Стефановог рођења доста је расправљано у историографији, а година која је остала као прихваћена је 1377. Опширан опис те научне полемике видети у А. Весселиновић, *Косовске алузије у повељама Стефана Лазаревића*, ЗФФБ, серија А: Историјске науке, књ. XVIII, Београд 1994, 185 нап 21.

исказати у владару новог, готово ренесансног кова. У тренутку када је почетком XV века као српски деспот коначно могао да господари уређеном државом са снажним привредним, културним и уметничким центрима, Стефан Лазаревић је за собом већ имао дугогодишње ратничко и политичко искуство изграђено на многим, већ споменутим биткама, сукобу са нелојалном властелом, те одолевању хировитим одлукама и плановима султана Бајазита попут оних спроведених у зиму 1393–1394. на скупу вазала у Серу, када је султан изненада променио своју одлуку о егзекуцији својих поданика.¹² Деспот Стефан је своју власт, војнички, политички и државнички успон могао да гради само на већ раније задобијеној подршци и стеченој привржености најзначајније друштвене и војне елите тога доба – његове властеле, организацијски засноване на чврстим хијерархијским друштвеним и војно реформисаним основама.

За време о коме је овде реч (1389–1402) успели смо да побројимо двадесетак имена за које можемо да утврдимо бар једно од кључних обележја која одређују властеоски друштвени статус људи: титулу или функцију, посед, порекло, задужбину, или улогу приликом учешћа у неком историјском догађају. Од властеле кнеза Лазара, за коју се може утврдити да је наставила да обавља своју службу у кући Лазаревића после Косова, извори спомињу само мањи број. Овом приликом неће бити речи о сваком од ових велможа понаособ, већ је у општим цртама начињен осврт на општа питања властеоског положаја, функција и улоге поједине властеле у значајним збивањима из времена Стефановог кнежевања. Међу његовим људима из тог доба нашли су се властелини попут Богослава Брџбале, Парцана, Дуке или Богдана Радујевића,¹³ који су познати само по даровима које су завештали манастирима и на основу тога изводимо закључак да су припадали тој друштвеној групи. Посебну енигму чини група властеле којој је за световног живота припадао монах Јевсевије¹⁴, а за коју не можемо

¹² Монахиње Евгенија и Јефимија су у пролеће 1398. године отишле у Сер на Бајазитов двор да би припремиле терен за Стефанов долазак, амортизовале султанов гнев и ублажиле политичке реперкусије због вести које су претходно ширене о Стефановом тајном преговарању и повезивању са Угрима. К. Филозоф, *Житије деспота Стефана*, 88; *Константин Филозоф и његов живот Стефана Лазаревића деспота српског*, изд. В. Јагић, Гласник СУД XLII 266–7; М. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, 50–51, 53.

¹³ Проблем датовања у историографији тог састанка детаљно је изложен код М. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, 33, нап. 124.

¹⁴ С. Новаковић, *Законски споменици*, 517–519.

¹⁵ Ј. Стојановић, *Стари српски записи и натписи IV*, Београд 1986, бр. 6107; Још је Миодраг Пурковић, следећи тај запис, сврстао монаха Јевсевија у значајну властелу тога времена. Јевсевије је био властеоског порекла, његов деда по оцу био је севастократор, док је његова мајка била пореклом из рода Растислалаића, које је крајем осме деценије XIV века покорно кнез Лазар, придодавући својој области њихов посед Браничево. Запис сведочи о томе да је Јевсевије пао у Бајазитово ропство, али да је, ослободивши се, побегао на Свету Гору, где се замонашио. М. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, 21. Случај монаха Јевсевија и његовог високог

одредити ни световно име, ни властеоску титулу или положај, па ни посед, већ само, на основу сумарних података, порекло и време када су живели као световна господа.

Улога у државној управи области Лазаревића

Улога властеле као дефинисане друштвене групе у организацији средњовековног друштва била је кључна у социјалној хијерархијској структури, војним, али и крупним политичким питањима. То је нарочито било изражено у временима и околностима које су захтевале сазивање државног сабора, установе која је пратила развој српске средњовековне државности још од времена првих Немањића.¹⁵ Његови чланови су поред владара, у овом случају кнегиње Милице и кнеза Стефана, били најзначајнија властела и црквени великодостојници. Од Косовске до Ангорске битке државни савет који су сазивали Лазаревићи и врх Српске цркве састајао се неколико пута и нема сумње да је учешће Лазаревићима привржене властеле у његовом раду било веома значајно.¹⁶ Ти сабори имали су супстински континуитет ранијег устројства, али су њихово сазивање, улога и одлуке били више него икада до тада одређени тешким дефанзивним политичким стањем у коме су се нашли владарска породица Лазаревића и њихова област у првим годинама после Косовске битке. Константин Филозоф сведочи о томе да је први покосовски сабор сазван са циљем да се регулишу односи са Турцима и Оливера пошље султану Бајазиту.¹⁷ У историографији је већ расправљано о природи тог сазива, односно да ли је то био сабор ужег обележја с обзиром на велики број изгинуле властеле у Косовској бици и Константиново спомињање окупљене властеле као *синклита*, или је, што је вероватније, носио обележје државног сабора.¹⁸ Наредни, у изворима забележени државни сабори решавали су питања избора и постављања новог патријарха

порекла могао би се типолошки упоредити са реконструкцијом коју можемо да изведемо на основу сачуваних података о монаху Доротеју из времена кнеза Лазара, чије су властеоско порекло, имућност и значај само нагостили његову улогу и могућу титулу из световног живота. Видети М. Шуица, *Немирно доба*, 93–94.

¹⁵ Н. Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд 1940; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 1995, 230–231.

¹⁶ Н. Радојчић, *Српски државни сабори*, 167–171; А. Веселиновић, *исто*, 231–234. Ђ. Сп. Радојчић, *Избор патријарха Данила III и канонизација кнеза Лазара*, Гласник СНД XXI (1940) 33–81.

¹⁷ К. Филозоф, *Житије деспота Стефана*, 86; Гласник СУД XLII, 263; О датовањима првог сабора: Н. Радојчић, *исто*, 167–169; М. Пурковић, *Српски патријарси средњег века*, Динзелдорф 1976, 120–121; *Историја српског народа II*, 48 (С. Ћирковић); А. Веселиновић *исто*, 231; М. Благојевић, *Стефан Лазаревић и суверенитет српске државе*, Дани српскога духовног преображења, књ. 1, Деспотовач 1994, 16, нап. 11; М. Благојевић, *Савладарство у српским земљама после смрти цара Уроша*, ЗРВИ 21 (1982) 185–186.

¹⁸ А. Веселиновић износи став да је реч о правом сабору, а не о синклиту, наводећи и мишљења Н. Радојчића и М. Пурковића, А. Веселиновић, *исто*, 232, нап. 6.

Данила (јесен 1390/пролеће 1391), затим решавања питања судбине баштинских поседа одузетих због неверства војводи Обраду Драгосаљићу (између 1392. и 1396), а вероватно и приликом обележавања Стефановог пунолетства и додељивања титуле великог кнеза (1392. или 1393).¹⁹ Због наведених разлога и повода сазивања сабора види се да учешће властеле у државној управи није изгубило на значају и да је њихова подршка и сагласност у кључним стварима била неопходна. У тим тренуцима консензус између владара, врхова Цркве која се сврстала уз Лазаревиће, и властеле био је неопходан за пуко политичко преживљавање.

Структура племства Лазаревића између Косовске битке и формирања деспотовине може се донекле реконструисати на основу сачуване грађе увидом у врсту титула које су носили и функција које су обављали припадници тог сталежа. Евиденцијом титула које се јављају уз имена Стефанових људи утврђено је да се најчешће спомињу титуле челника, а потом војводе. Тада постоје још титуле двородржице, протовестијара и кефалије, а поједина властела је остала забележена без икаквог звања или титуле. Према провенијенцији тих титула јасно је и какве су функције њихови носиоци обављали и на посредан начин се може утврдити бар делимична друштвена структура властеле Лазаревића, која се обликовала под притиском последица Косовске битке. Покосовско доба, све до Бајазитовог пада код Ангоре 1402. године на овом плану, означавало је време у коме су, с једне стране, остаци Лазаревог племства покушавали да консолидују своју власт и улогу у друштвеним и државним оквирима, док су, с друге, због преке потребе функционисања своје области, Лазаревићи попуњавали свој чиновнички апарат и командни и елитни војни састав до тада непознатим властелинима скоројевићима. Такво „сазревање” нове властеле и употпуњавање аристократског сталежа није било одлика само покосовског политичког курса Лазаревих наследника, већ се тај процес и раније одигравао у преломним историјским тренуцима приликом реконструкције нарушене организације аристократске друштвене хијерархије и саме српске државе.

Учешће у локалној управи

Као највиши представници локалне управе у градовима и областима, кефалије су са својим комбинованим цивилним, арбитражним и војним ингеренцијама чинили темељне стубове структуре власти на територијама обласних господара.²⁰ У области Лазаревића за време Стефановог кнежевања извори помињу двојицу кефалија. То су били кефалија из рудничког краја Петар

¹⁹ А. Веселиновић, *исто*, 232–234; Н. Радојчић, *Српски државни сабори*, 169; Ђ. Сп. Радојчић, *Избор патријарха Данила III*, 40; С. Новаковић, *Законски споменици*, 458–459; М. Шунца, *Немирно доба*, 112.

²⁰ М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 246–285; ЛССВ, Кефалије (М. Благојевић).

Бољадиновић и приштински кефалија Бранко.²¹ Функцију кефалије у Новом Брду, у првим годинама Стефановог деспотовања, у годинама које излазе из нашег хронолошког оквира, добио је бивши челник Туба.²² О значају и улози кефалије Петра Бољадиновића у служби Лазаревића најбоље сведочи један податак из серије *Testamenta* из Дубровачког архива, према коме је Петар назван отроком, „*hotroh dela donna*”, кнегиње Милице.²³ Термин отрок је у средњем веку имао више значења: од назива за дете, преко социјалне категорије зависног становништва са изузетно суженим правима, до посебно дефинисаног положаја људи који су били господареve слуге и поданици.²⁴ У овом случају навођење Петра Бољадиновића као отрока кнегиње Милице упућује на поуздан и присан, али субординиран однос властелина према сизерену, што би могло да се упореди са односом Никите Педијасима и деспота Јована Угљеше у Серској области крајем шездесетих година 14. века.²⁵ Није познато када је Петар ступио на дужност кефалије, али се први пут јавља у изворима с тим звањем 1399. године, и то не без разлога као руднички кефалија.²⁶ Ако се узме у обзир да је ни читаву годину раније угушена велика завера властеле на чијем челу је стајао господар рудничког краја, војвода Никола Зојић, онда је сасвим оправдано присуство оданог човека Лазаревића на тако важној функцији у тако битном и осетљивом региону већ крајем 1398. и почетком 1399. године. С обзиром на економски и стратешки значај области у којима су кефалије вршиле своју дужност у име централне власти, разумљиво је да су на ту дужност били именовани људи од великог поверења и одговорности. Рудничка област је у првим покосовским годинама одиграла значајну геостратешку улогу приликом турско/српско-угарских сукоба као зона за превенцију угарских упада на територију Шумадије.²⁷

²¹ С. Новаковић, *Законски споменици*, 490; F. Miklosich, *Monumenta Serbica Spectantiam historiam Serbice, Bosnae Ragusii*, Вiena 1858, 264; М. Благојевић, *Државна управа*, 271–272, 275.

²² Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I–I*, Београд–Ср.Карловци 1929, 189, 195; М. Благојевић, *Државна управа*, 206, 225, 230–233, 269–270.

²³ С. Ђирковић, *Осумњичене повеље кнегиње Милице и деспота Стефана*, ИЧ 6 (1956) 148, нап. 41.; М. Благојевић, *Државна управа*, 206, 230–233, 269–270.

²⁴ Р. Михаљчић, *Отроци*, *Прошлост и народно сећање*, Београд 1994, 239; Ђ. Бубало, *Шта значи отрок у српским повељама?*, *Зборник Матице српске за историју* 56 (1997) 19–58; *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 484, (Ђ. Бубало).

²⁵ Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965, 86; Р. Михаљчић, *Отроци*, 239; Б. Ферјанчић, *Византијски и српски Сер у XIV столећу*, Београд 1994, 84–85; М. Шуица, *Немирно доба*, 50–51; Ђ. Бубало, *Шта значи отрок*, 34–36.

²⁶ Љ. Стојановић, *Повеље и писма I–I*, 198.

²⁷ О турско/српско – угарским сукобима видети код В. Трпковић, *Турско-угарски сукоби до 1402.*, ИГ 1–2 (1959) 93–123, који доноси подробно попис и садржину повеља угарског краља, које сведоче о упадима на територију Србије и посебно у регион Рудника. На основу тих података из повеља које је краљ Жигмунд Луксембуршки издавао својој властели учесницима у пограничним сукобима са Србима и Турцима, види се да је област планине Рудник и нарочито утврђења на њој попут Островице била веома битна за одбрану читавог шумадијског залеђа од Мађара.

Приштински кефалија Бранко спомиње се само у једној светогорској повељи Лазаревића, према којој је учествовао у арбитражи око сеоских међа будући да је извесни земљопоседник Никола Гоисалић узурпирао делове манастирских поседа.²⁸ Његово лоцирање у Приштину и везивање за службу Лазаревићима у последњим годинама XIV века говори о времену када је власт Вука Бранковића над тим градом била замењена влашћу Лазаревих наследника.

Племство са дворским титулама и функцијама

Дворско племство традиционално је обављало функције и послове везане за финансије и старање о владаревој ризници или самом двору. На челу конкретних државних послова обављаних на двору Лазаревића налазили су се протовестијари и ризничари. Положај носилаца тих функција, њихове обавезе, те међусобне хијерархијске релације на двору Лазаревића биле су у више наврата предмет истраживања модерне историографије.²⁹ Према тим резултатима, функције протовестијара и ризничара, везане за државне финансије, са хијерархијски јасно утврђеним приоритетом у корист протовестијара, паралелно су егзистирале у области Лазаревића, у првим годинама деспотовине. Подаци о њиховом истовременом постојању у доба о коме говоримо нису сачувани, мада није искључено да је функција ризничара и тада постојала. Функцију протовестијара, која је постојала и у време кнеза Лазара, на двору кнеза Стефана Лазаревића крајем 14. века обављао је извесни католички свештеник из Новог Брда Иван, или Јован, кога Дубровчани називају српским властелином, а који је по свој прилици пореклом био Баранин.³⁰ Забележено је да су 1398. године протовестијар кнеза Стефана, без навођења његовог имена, и неки цариник у Новом Брду ухапсили и „нанели неправду” дубровачким трговцима. Иначе сам протовестијар Иван био је у веома добрим односима са Дубровником, па је тако током лета и јесени 1402. године више пута споменут у њиховим документима у вези са различитим пословима: од организације доласка Стефана Лазаревића у Дубровник после Ангорске битке, до полагања свог новчаног иметка у поклад, што су му Дубровчани љубазно омогућили. Иван је био на истом положају и 1403, дакле у првим годинама деспотовине. Дужност протовестијара у до-

²⁸ Реч је о исправи која потиче између 1394. и 1402, којом је монахиња Евгенија са синовима даровала село Ливочу пригу св. Василија на Светој Гори. С. Новаковић, *Законски споменици*, 489–490.

²⁹ К. Лирчек, *Историја Срба II*, 22, 24, 97, 206, 359–362, 364, 366–367; С. Новаковић, *Византијски чиновници и титуле у српским земљама XI–XV века*, Глас СКА LXXVIII (1908) 196, 258–260, 261–262, 265–266; М. Благојевић, *Државна управа*, 117–121, 186–245; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 205–211; ЛССВ, 596–597, 621–622, 813–814 (М. Благојевић) 142–143 (Р. Михаљчић)

³⁰ А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 207–208; М. Благојевић, *Државна управа*, 192–193, 201–202, 231, 234.

ба деспотовине, када држава економски јача, постаје престижна функција па ју је тако после других задужења обављао и Богдан, потоњи ктитор Каленића.³¹

Функцију ризничара на деспотовом двору обављао је извесни Вукашин, који се јавља као милосник приликом издавања разрешнице рачуна Живулину Станишићу 1404. године,³² и доцније у једном дубровачком тестаменту из 1411. године као дужник.³³ Код историчара је стварао забуну помен ризничара у разрешници рачуна која је погрешно смештена у време Стефановог кнежевања, у 1399. годину.³⁴ Будући да је у документу, регистрованом у Дубровачкој општини 1404. године, Стефан споменут са деспотским звањем, Сима Ћирковић је утврдио да је реч о аутентичном, али антидатованом документу.³⁵ И поред тога није познато када је Вукашин почео да обавља функцију ризничара.

Остаје отворено питање идентификације ризничара Вукашина са истоименим ктитором манастира Руденица, који је саграђен између 1402. и 1405. године, свакако у првим годинама деспотове владавине.³⁶ У време подизања, односно живописања храма, ктитор Вукашин је представљен као средовечни властелин, тако да у домену претпоставке остаје могућност да је и раније, пре Ангорске битке, био Стефанов вазал.

Титула двордржице, чија је дужност подразумевала управљање владаревим двором, била је свакако додељивана поверљивим особама. Њихове надлежности излазиле су из оквира везаног за дворске одаје, па им је било омогућено да издају и различита наређења широм државе Лазаревића, што се види из једне имунитетне одредбе исправе кнегиње Милице и њених синова издате манастиру св. Пантелејмону на Светој Гори највероватније 1400. године.³⁷ Конкретан податак о двордржици кнеза Стефана Лазаревића потиче из јануара претходне, 1399. године, опет из једне разрешнице рачуна Марина Лебровића, у којој је један од милосника био двордржица Радивој.³⁸ Према хијерархијској

³¹ М. Благојевић, *Државна управа*, 193–194; 241–242; С. Ћирковић, *О ктитору Каленића*, Зограф 24 (1995) 61–67.

³² Љ. Стојановић, *Повеље и писма I–I*, 190.

³³ М. Динић, *Из Дубровачког архива I*, Београд 1957, 29; М. Благојевић, *Државна управа*, 201–202.

³⁴ О проблему датовања ове разрешнице и њеном регистровању детаљно је писао М. Благојевић, *исто*, 193 нап. 28.

³⁵ С. Ћирковић, *Осумњичене повеље кнегиње Милице*, 142–148.

³⁶ Л. Мирковић, *Руденица*, Прилози КЛИФ 11 (1931) 83–112; В. Ђурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1975, 96; В. Ђурић, *Друштво, држава и владар у уметности у доба династије Лазаревић-Бранковић*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 26 (1990) 24–25.

³⁷ С. Новаковић, *Законски споменици*, 520; Стојан Новаковић је ову повељу погрешно датовао у 1395. годину. Проблем нечитког датума те исправе успешно је решио С. Ћирковић, датирајући је у 1400. годину. *Actes de Saint-Pantéléstmon*, ed. diplomatique par P. Lemerle, G. Dagron, S. Ćirković, Paris 1982, *Actes Serbes* ed. S. Ćirković, Paris 1982, no.13 p. 185–187.

³⁸ Љ. Стојановић, *Повеље и писма I–I*, 189; М. Благојевић, *Државна управа*, 230; *Лексикон српског средњег века*, 142–143, (Р. Михаљчић).

етикецији двордржица Радивој уписан је испред рудничког кефалије Петра Бољадиновића и челника Тубе.

Титула челника која је у Србији постојала још од времена Немањића, била је додељивана и на двору кнеза Лазара и у време владавине кнеза Стефана Лазаревића, а такође је постојала и у управној структури области других локалних господара. Надлежности носиоца те титуле биле су различите у зависности од тога да ли су обављали дворску или локално-управну функцију.³⁹ Челници који су припадали дворском племству старали су се о заштити и сигурности владара. У њихове ингеренције спадало је и спровођење различитих кнежевих одлука, од којих су неке имале и судске атрибуте, што је забележено код Лазаревића у случају спорова људи и око међа метоха светогорских манастира. Они носиоци тих титула који се нису налазили у дворској служби били су заповедници утврђених градова. Челник Туба спомиње се 1399. године у Крушевцу, на двору кнеза Стефана, као милосник разрешнице рачуна Марина Лебровића, закупника рудничке царине.⁴⁰ Неколико година касније Туба се поново јавља у једном документу Лазаревића, исте провенијенције, али овог пута са титулом кефалије Новог Брда, привредне и трговачке престонице деспотовине, што говори у прилог његовом напредовању у хијерархијској властеоској структури деспотовине.⁴¹ Њега је на кнежевом двору заменио челник Вук, да би потом ту титулу понели Витан и Хребелјан.

Пре него што осветлимо позицију и значај војних титула у оквиру хијерархијске организације области Лазаревића, остало је да се спомене још једна традиционална дворска функција, чији су носиоци у доба и кнеза Лазара и кнеза Стефана била истакнута властела. Реч је о логотетима.⁴² Још је кнез Лазар за своје логотете изабрао прво Ненада,⁴³ сина казнаца Богдана и градитеља града Копријана, а потом и Новака, који се налазио у граду Кознику.⁴⁴ У већ споменутој даровници Лазаревића руском светогорском манастиру спомиње се, уз припаднике најугледнијег војног племства, и логотет Лука, који је приложио као дар, Богородичину цркву у Драгобиљи, са свим њеним поседима.⁴⁵

³⁹ М. Благојевић, *Државна управа*, 194–195, 208–245; *Лексикон српског средњег века*, 813–814, (М. Благојевић).

⁴⁰ Љ. Стојановић, *Повеље и писма I–1*, 189.

⁴¹ Љ. Стојановић, *Повеље и писма I–1*, 195.

⁴² С. Новаковић, *Византијски чиновници и титуле*, 258–260; С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. Дијак, граматик, нотар, канцелар, номик, логотет*, Глас САНУ 106 (1923) 82–93; М. Благојевић, *Државна управа*, 167–185; *ЛССВ*, 369–371 (М. Благојевић).

⁴³ С. Новаковић, *Законски споменици*, 203; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, Београд 2003, 191; М. Шуица, *Немирно доба*, 102–103.

⁴⁴ С. Ђирковић, *Две српске повеље за Лавру*, Хиландарски зборник 5 (1983) 92.3; *Actes de Lavra IV*, Paris 1982, р. *Acte du Prince Lazar*, 184–5; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 172; М. Шуица, *Немирно доба*, 110.

⁴⁵ С. Новаковић, *Законски споменици*, 519.

Логотети који су се по природи своје функције налазили на челу владарских дворских канцеларија у области Лазаревића уздигнути су на ранг највишег племства.

Војно племство

Улога војске у спровођењу освајачке, па и одбрамбене политике у средњем веку била је често кључни чинилац не само за изградњу угледа, моћи и међународног положаја државе и владара већ и за њихов опстанак. Поддршка војске, односно њеног врха оличеног у војном племству обезбеђивала је не само у спољнополитичким већ и у унутрашњим оквирима гаранцију за стабилност државе. Команда средњовековном српском војском била је, уз владара, поверена припадницима војног племства, тј. војводама, а њено организационо устројство, бројност и опремљеност представљале су премисе за креирање владареве државне политике у ширем смислу.⁴⁶ Тиме је војно племство, нарочито у судбински трусним и кризним годинама, када је опстанак државе зависио од војне снаге и умешности ратовања, носило и политички и војни значај.

Улога војске и војног племства непосредно после Косовске битке у области Лазаревића имала је нарочиту, одбрамбену, али и моралну тежину. Преживеле војводе из највећег српско-османског сукоба имале су обавезу да заштите државу Лазарева удовице и њених малолетних синова, те да делимично својом одговорном и верном службом смање социјалну и демографску рупу која је настала после битке. С тим проблемом Лазаревићи су се суочили већ у првим месецима и данима после погибије кнеза и читавих генерација војне аристократије из њихове области. Губитком највећег броја велможа држава је постала порозна за будуће налете непријатељских војски. Тако су већ у новембру 1389. у руке угарског краља Жигмунда пали Борач и Честин, утврђени градови у Шумадији.⁴⁷ Брзи пад тих градова огледао се највероватније у немогућности да се организованије пружи отпор угарским војним одредима, пре свега због десеткованих посада тих градова, недовољне обезбеђености потребним намирницама за издржавање опсада, или малог броја расположивог командног војног кадра. За разлику од војних и демографских, евентуални политички разлози брзог пада тих, иначе тешко освојивих и неприступачних (нарочито када је у питању утврђени град Борач) утврђења,⁴⁸ те могућа улога војног племства у тим догађајима, остају само у домену спекулација.

Брза реорганизација војске и војног племства после Косовске битке била је неопходна у наредним годинама како због јачања одбрамбене снаге области

⁴⁶ А. Veselinović, *Vojska u srednjovekovnoj Srbiji*, *Vojnoistorijski glasnik* 1–2 (1994) 385.

⁴⁷ В. Трпковић, *Турско-угарски сукоби*, 97–100.

⁴⁸ В. Јовановић, *Борач и Честин. Прилог проучавању средњовековних градова у Србији*, ИГ 1–2 (1985) 7–35.

Лазаревића тако и због испуњавања оне вазалне обавезе према новом сизерену, која је подразумевала учешће у војним походима под командом султана. Јасну улогу војске и војне политике према средњовековним стандардима везану за доба које нас занима, језгровито је описао Константин Филозоф у *Житију деспота Стефана Лазаревића*. У делу текста у коме Бајазит излаже владарске савете и макијавелистичке максиме кнезу Стефану Лазаревићу налазе се и оне о значају вазалне доследности, стратегији успешне владавине и улози војске:

*Ми смо владари, и ако ми не пођемо на друге, други на нас неће. Јер војском се најјача царства одржавају и шире.*⁴⁹

Структура војске у области Лазаревића с краја 14. века и даље је почивала на организацији и уређењу утврђеним Душановим закоником, те на постулатима властеоске баштинске и пронијарске војске.⁵⁰ Посебне надлежности имала су властела крајишници, која су обављала граничну службу у периферним областима државе, са задатком да бране те територије, пресрећу непријатељске војске и амортизују прве мање војне ударе.⁵¹ Командна хијерархија у војскама обласних господара, самим тим и кнеза Лазара и после њега кнеза Стефана, била је наслеђена још из доба Немањића. Врховни заповедник био је владар или обласни господар, док су нижу инстанцу представљале велможе са титулама војводе. О њиховом високом значају и поверљивој улози коју им је поверавао цар, односно владар сликовито сведочи 129. члан Душановог законика:

*На војсци, на свакој, да обладају војводе колико и цар, што рекну, да се послуша, аколи их ко не послуша у чему, да је тима казна која и онима који цара не би послушали; и судови мали и велики, који су на војсци да им суде војводе, а други нико.*⁵²

Високо место које су војводе представљале нарочито у зонама ратних операција потврђује и 116. чл. Душановог законика:

*Ко што нађе у царевој земљи, да не узме, те да не рекне, вратићу, ако ко позна, аколи прихвати, или узме, да плати као тат или разбојник, а што нађе у туђој земљи на војсци, да носи пред цара и војводу.*⁵³

⁴⁹ К. Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, 89; Гласник СУД XLII 286.

⁵⁰ А. Veselinović, *Војска*, 385–387; Члан 42. Душановог законика регулише војну обавезу баштинске војске. Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, Београд 1960, 51; Т. Тарановски, *Историја српског права у немањићкој држави*, Београд 1996, 58.

⁵¹ *Законик цара Стефана Душана*, 52, чл. 49, 70, чл. 143; Тарановски, *Историја српског права I*, 31, 59–60. М. Благојевић, *Крајишта средњовековне Србије од 1371. до 1459*, ИГ 1–2 (1987) 29–43.

⁵² *Законик цара Стефана Душана*, 67, чл. 129.

⁵³ *Исто*, 65, чл. 116.

Испод војвода, на челу мањих одреда својих људи, налазила се властела, баштинници и пронијари, господари мањих области. Значај и улога војвода у организовању војске и одговорност коју су на себе преузимали у ризичним, ситуацијама и ратним окршајима била је компензована увећањем њиховог угледа у држави, а нарочито побољшањем материјалног статуса. Још из времена кнеза Лазара војводе су постајале имућни земљопоседници, велики ктитори и дародавци. За време о коме говоримо улога војничког племства и властеле подразумевала је превасходно учешће у вазалним трупима приликом организовања турских војних похода. У свим биткама у којима је учествовао кнез Стефан Лазаревић, на Ровинама, код Никопоља⁵⁴ и код Ангоре за собом је имао добро организовану и привржену властелу, коњанике–копљанике, који су у тим биткама често трпели губитке. Константин Филозоф, говорећи о Ангорској бици и улози српских трупа у оквиру османске војске, каже:

*А изабрана персијска војска оделила се и удари на увек спомињаног деспота Стефана... и они ускликнувши гласовима, ударише и одмах побеђени бише и погинуше од оштрица мача и копаља српске војске.*⁵⁵

У даљем тексту писац наставља опис битке и развојем окршаја изнуђене тактичке маневре:

*...и Стефан хотећи га (Бајазита) ослободити, три пута улажаше у борбу, сасецајући и побеђујући. А када виде да се смањује број његове војске врати се.*⁵⁶

О положају војвода тога доба, њиховим поседима и задужбинама сазнајемо из више сачуваних исправа, а нарочито из већ спомињане даровнице кнегиње Милице и њених синова руском манастиру св. Пантелејмону.⁵⁷ У рангу побројаних властелина на првом месту налазе се војводе. Међу њима су војвода Никола, Новак и Михаило. Војводе су с краја XIV века доживеле велики уплив и у послове локалне управе.⁵⁸

Неки од носилаца тих титула изневерили су своје вазалне обавезе и окренули се против Стефана Лазаревића, чиме су довели у питање опстанак области Лазаревића и живот самог кнеза.

Однос између сизерена и властеле у светлу политичких догађаја

У развоју догађаја после Видовдана 1389. дошло је до промене у положају и односима снага међу поједином бившом Лазаревом властелом. Тачну путању промена тих односа не можемо у потпуности да реконструирамо на основу

⁵⁴ К. Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, 90–91; Гласник СУД XLII 269–270.

⁵⁵ *Исто*, 93; Гласник СУД XLII 274.

⁵⁶ *исто*.

⁵⁷ С. Новаковић, *Законски споменици*, 519.

⁵⁸ М. Благојевић, *Државна управа*, 288–289.

сачуваних историјских извора. Прилично проређена властеоска структура, те недостатак крупних и ситних земљопоседника и ратника, онемогућили су за извесно време нормално функционисање државе и друштва у области Лазаревих наследника. Као што смо већ напоменули, упражњено место властеле у политичком животу и њихове војничке обавезе нису могле преузети удовице и недорасла деца. У таквим околностима унутрашњополитички проблем постале су центрифугалне тежње поједине властеле која је опстала на политичкој сцени, а гравитирала је ка стварању статуса самосталних господара жељних да се територијално прошире, економски ојачају, или промене врховног господара ступајући директно под османску власт.

Симболичне ретроспективне назнаке тих догађаја извезла је монахиња Јефимија као Похвалу на покрову кнеза Лазара, средином 1402. године. Она је све искуство тих трауматичних догађаја преточила у стихове⁵⁹:

*Јер од како си стекао блаженство
у небесном весељу вечном,
многе невоље и страдања
обузеше вазљубљена ти чеда,
и у многим невољама
живот проводи,
јер су овладани од Измаиљана
и треба нам помоћ твоја.
Зато се молимо,
моли се опитем господару
за вазљубљена ти чеда
и за све који с љубављу
и вером служе њима,
јер бригом многим спутана су
вазљубљена ти чеда.
Они који једу хлеб њихов
подигоше на њих буну велику
и твоје добро у заборав ставише,
о мучениче.⁶⁰*

Из наведеног одељка лако се стиче утисак необично тешког унутрашњег положаја у који су запали Лазаревићи после погибије кнеза Лазара. Покушај идентификовања догађаја о којима говори Јефимија, води корак даље ка другим изворима и конкретним именима. Најранији податак о *невери* почињеној

⁵⁹ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, Београд 1982, бр. 198.

⁶⁰ Превод преузет из: *Стиси о Косову*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1993, 95.

према Лазаревићима који указује на конкретну, познату личност из реда властеле потиче из једне исправе оквирно датирани у средину последње деценије 14. века.⁶¹ То је повеља којом је кнез Стефан Лазаревић манастиру Хиландару уступио цркву св. Ваведења Богородичиног, са поседима које је својевремено, још у доба кнеза Лазара, војвода Обрад Драгослалић (Драгосаљић) обећао братству манастира Хиландара. У исправи се напомиње да је кнез Стефан војводи Обраду одузео баштину због *невере* и дао у пронију неком другом властелину.⁶² Војвода Обрад је припадао старом племству које је било у служби Немањића у време *светих краљева*, чији су се поседи, село Кукањ са засеоцима, налазили у Брвеничкој жупи.⁶³ О питању контекста и конкретне издаје која је Обрада коштала баштинских посела расправљано је у литератури, али без коначног одговора.⁶⁴ Такође је, мада без чвршћих аргумената, то неверство повезивано са косовском издајом.⁶⁵ Ипак, неке посредне индиције могу да се извуку на основу опште историјске слике у региону. Политичка ситуација која је настала Лазаревом погибијом, а диктирана Стефановим малолетством, односно одсуством пунолетних мушких глава династије Лазаревић, наменила је доминантну улогу међу преосталим српским велможама њиховом зету Вуку Бранковићу. Он је постао нови стожер окупљања око идеје отпора Османлијама и сукцесор политике кнеза Лазара. Вук Бранковић, кога су и Дубровник и Угарска сматрали за најрелевантнију политичку фигуру међу српским обласним господарима тог кратког времена, вероватно је у спектар својих интереса и антигурске политике увукао и поједину бившу властелу кнеза Лазара која се није слагала са основним политичким курсом династије Лазаревића. Сасвим је могуће да се међу њима нашао војвода Обрад Драгослалић, а да се његово неверство према Лазаревићима огледало управо у признавању примата Вука Бранковића.⁶⁶

Слика реалних, егзистенцијалних покосовских недаћа и душевна патња коју је Стефан Лазаревић искусио, нашле су свој одјек и у аренама каснијих

⁶¹ С. Новаковић, *Законски споменици*, 458–459; М. Шуица, *Повеља кнеза Стефана Лазаревића којом се Хиландару прилаже црква Ваведења Богородичиног у Ибру*, Стари српски архив 3 (2004) 107–123. Око датирања те повеље постојала су неслагања између Стојана Новаковића, који је време датовања повеље свео на 1392. годину без ближег образложења и Ђорђа Сп. Радојичића који је дошао до закључка да је повеља издата пре 8. јуна 1395. Ђ. Сп. Радојичић, *Избор патријарха Данила III*, ГСНД ХХI (1940) 40. Детаљније о проблемима датовања ове повеље видети: М. Шуица, *Повеља кнеза Стефана*, 107–110.

⁶² С. Новаковић, *исто*; М. Шуица, *Повеља кнеза Стефана*, 112.

⁶³ С. Новаковић, *Законски споменици*, 775–776; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 203.

⁶⁴ О овом питању видети М. Шуица, *Немирно доба*, 112–113, нап. 158; М. Шуица, *Повеља кнеза Стефана*, 118–120.

⁶⁵ А. Соловјев, *Судбина једне властеоске породице из средњовековне Србије*, Старинар 8–9 (1933–1934) 71; М. Шуица, *исто*, 112–113.

⁶⁶ С. Милојевић, *Мусићи*, ИЧ ХХХIII (1986) 16–17; М. Шуица, *Повеља кнеза Стефана*, 118–120.

Стефанових деспотских повеља.⁶⁷ Могуће је претпоставити да је у повељи ма-настиру Хиландару из 1406. године⁶⁸, поред метафоричног описа турске опре-сије на његову област и породицу, у ширем контексту Стефан уопштено алуди-рао и на кључне политичке и ратне догађаје који су се одигравали у време ње-говог кнежевања. Алузије су се могле односити на бројне битке у којима је учествовао као Бајазитов вазал, али и на проблематичне и тешке односе са вла-стелом, оличене у издајствима и завери које је искусио током деведесетих го-дина XIV века⁶⁹:

*Ја након младих ми возраста и младих ноштију, када је Бог (својим) стварањем све на корист мени чинио, у многа жестока и неиздржљива иску-шења, на штавише и смртна пуштен бих, при чему су сведоци и слушаоци небесне стихије и замало не читава васељена, и од свих избави ме Господ и још ће избавити.*⁷⁰

Компликовање унутрашњих односа у области Лазаревића између некада-шње властеле кнеза Лазара и нових сизерена сликовито је описао Константин Филозоф у Житију деспота Стефана Лазаревића⁷¹:

*А они који остадоше сироти и ужаснути од њихове пљачке јер није пре-тила беда само од Исмаиљана, него се и западни суседи Угри спремише на рат. Уз то дођоше и међусобне борбе оних који су им били подручни; други су међутим, били као самостални...; налазећи поткрепљење у „божјим речима”, Константин цитира део из Књиге о Јестири ... *И гле глас и вапај, немири, громо-ви и земљотрес, и побуна на земљи, и гле сада не два змаја но многи са глизав-цима, који дођоше да се боре. И би глас и све се смути од гласа вике њихове, о свима људима беше дању тама и сумрак и буре и ратови, и спреми се сваки народ да се бори.**

Овде је свакако реч о збивањима и личностима међу којима препознајемо и историјски идентификоване велможе, већ спомињане војводе Обрада Драго-саљића, Николу Зојића и Новака Белоцрквића, бивше вазале кнеза Лазара који су својом улогом на крају XIV века знатно уздрмали унутрашњу власт Лазаре-

⁶⁷ О питању реминисценција на Косовску битку и њене последице које је Стефан Лазаревић у литерарном облику сублимирао у аренгама неких својих исправа детаљно је писао А. Веселиновић, *Косовске алузије у повељама Стефана Лазаревића*, ЗФФБ, серија А: Историјске науке, књ. XVIII, Београд 1994, 179–197.

⁶⁸ F. Miklosich, *Monimenta Serbica*, 331–332. О проблему даговања те повеље видети А. Веселиновић, *Косовске алузије*, 188, нап. 29.

⁶⁹ Даље у тексту назначено је о којим је конкретно догађајима реч, а управо наведена жестока, неиздржљива и смртна искушења могла су подразумевати и те догађаје.

⁷⁰ Превод је преузет из: Деспот Стефан Лазаревић, *Књижевни радови* (приредио Ђ. Трифуновић), Београд 1979, 162.

⁷¹ К. Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, 85–86; Гласник СУД XLII 262–263.

вића, али вазални положај кнеза Стефана према султану Бајазиту. Даље у тек-сту Житија, описујући Стефанову владавину, Константин Филозоф говори и о неуспешном походу на Босну, његовим импликацијама, завери властеле која је угушена и критичним политичким последицама које су могле имати погубан исход за Стефанов живот и владавину.⁷²

Из пера Константина Филозофа такође сазнајемо правце унутрашње по-литике коју је Стефан спроводио према својој властели, нарочито после разот-кривања завере српских велможа из 1398. године, која га је могла коштати жи-вота. Описујући расплет те кризе, Константин Филозоф сведочи о покајничком одласку Стефана Лазаревића на султанов двор. Визионарске речи које је том приликом наводно султан Бајазит у виду владарских патерналистичких савета упутио осумњиченом, а потом помилованом Стефану једним делом заправо су проглас, политичка одлука и оправдање за потезе које је Стефан претходно спро-водио према својим непослушним властеоским поданицима:

*...Послушај мене и ја ћу ти казати шта треба да чиниш. Док сам ја у животу, потруди се и сатри своје силне и доведи на своју вољу, јер тада (после смрти Бајазитове) ћеш хтети и нећеш ништа успети. Зато било благородне, било ниште од својих људи издигни и учини славнима те да заједно с тобом владају. А клеветнике све ућуткај и њима сличне.*⁷³

Да је Стефан Лазаревић применио такву „препоручену му” политичку стра-тегију према својој властели сведоче историјски догађаји у које је био укључен део војног племства пониклог још у време владавине свога оца кнеза Лазара. Први пример који се тицао војводе Обрада Драгосаљића већ смо навели у ра-нијем тексту. Након тога уследила су много драстичнија, рискантнија и за са-мог кнеза Стефана озбиљнија политичка и владарска искушења на која је мо-рао реаговати одлучно и бескомпромисно.

Историјски посматрано, времена у којима се осећала слаба власт врховних господара доводила су у искушења и стављала на пробу многу властелу, која је, водећи се личним политичким или економским интересима, газила по својим ва-залним заклетвама и мењала политичку оријентацију. После одласка са политичке позорнице Вука Бранковића и његове смрти 1397. године, ситуација и однос снага међу српском властелом променили су се. Догађаји из 1398. године, када је група властелина на челу са војводама Николом Зојићем и Новаком Белоцрквићем орга-низовала заверу против кнеза Стефана, могли су бити судбоносни за Лазаревиће.⁷⁴ Модерна историографија је доста темељно осветлила тај догађај, па ћемо се

⁷² Детаљно о завери властеле и њеним последицама видети М. Шуица, *Завера властеле против кнеза Стефана Лазаревића 1398. године*, ИГ 1–2 (1997) 7–24.

⁷³ К. Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, 89; Гласник СУД XLII 268–269.

⁷⁴ Организовање, ток и завршетак те завере детаљно описује Константин Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, 88–89; Гласник СУД XLII 266–268.

само осврнути на његове главне учеснике и последице на владавину кнеза Стефана Лазаревића који улазе у оквир ове теме.⁷⁵ Војвода Никола Зојић представљао је властелина који је, по свему судећи, стекао обележја обласног господара отргнувши се од власти Лазаревића после Косовске битке.⁷⁶ Војвода Никола, господар изузетно значајног рудничког краја, са поседима у Сребрници и утврђењем Островицом, био је један од инспиратора завере против Стефана у којој је млади кнез денунциран код султана Бајазита за везе са Угрима. По свему судећи, Никола Зојић је директно признавао власт Бајазита I, а територија којом је господарио била је истовремено бедем против угарских упада на северу и одскочна даска за Турске походе на ободу угарског краљевства.⁷⁷ Те дојаве против Стефана дошле су у време када је он сумњичен и оптуживан за неуспех турског похода на Босну у зиму 1398. године. Исход неуспеле завере био је за конспираторе фаталан. Један властелин из круга завереника, одан кнезу Стефану, по имену Михаило, разоткрио је заверу кнезу Стефану, што је војводу Новака Белоцрквића коштало живота, а Николу Зојића губитка посуда и напуштања световног живота. Војвода Никола замонашио се у тада неосвојивој тврђави Островици са својом женом Видославом и четири кћери.⁷⁸ Његова жена била је, према подацима из докумената, сродница Лазаревића, али није утврђено по којој линији.⁷⁹ Слом војводе Николе Зојића, који је персонификовао расуло и промену политичке слике Србије после Косова, одредио је крај једног и наговештај новог доба, које је уследило непосредно после окончања побуне, а у

⁷⁵ М. Шуица, *Завера властеле против кнеза Стефана Лазаревића*; М. Шуица, *Немирно доба*, 103–110.

⁷⁶ Исто; У споменутим радовима детаљно је изложен проблем политичког положаја и суштинских ингеренција које је Никола Зојић имао у том добу. Једна од могућих материјалних потврда његовог значаја и претензија које је исказивао могле би да представљају и до сада недовољно идентификоване владарске и властеоске фреске у цркви св. Николе у Рамаћи, задужбини непознатог властелина и свештеника. О том проблему и контроверзама у историографији, поред споменутих радова (нап. 69) видети: Б. Кнежевић, *Рудничка Сребрница са црквом Светог Николе*, Саопштења ХХII–ХХIII (2000–2001) 27–47; Б. Кнежевић, *Црква у селу Рамаћи*, Зборник МСЛУ 4 (1968) 119–166; Г. Бабић, *О портретима у Рамаћи и једном виду инвестиције владара*, Зборник МСЛУ 15 (1979); В. Ђурић, *Моравско сликарство*, Београд 1968; В. Ђурић, *Византијске фреске*, Београд 1974; В. Ђурић, *Друштво, држава и владар у уметности у доба династије Лазаревић-Бранковић*, Зборник МСЛУ 26 (1990) 13–46; И. Живковић, *Копије фресака из Рамаће*, (предговор Г. Бабић), Београд 1986; *Историја српског народа II (Пошет уметности*, Г. Бабић, В. Ђурић) Београд 1982, 144–195; М. Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд 1975, 302; Д. Михајловић, *Црква у Рамаћи – нови споменик сликарства Моравске школе*, Саопштења Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НРС I (1956) 147–155; М. Пурковић, *Загонетни портрети у цркви св. Николе у Рамаћи*, Зборник Удружења српских писаца и уметника у иностранству, књига I, Лондон 1973, 51–52.

⁷⁷ В. Трпковић, *Турско-угарски сукоби*, 101–112; С. Ћирковић, *Неваде – непознати утврђени град у Србији*, ИГ 1–2 (1995) 20.

⁷⁸ К. Филозоф, исто, 88; Гласник СУД XLII 268.

⁷⁹ С. Новаковић, *Законски споменици*, 519; М. Шуица, *Немирно доба*, 105, 160.

потпуности се остварило стварањем деспотовине неколико година касније. Михаило, који је остао привржен кнезу Стефану, вероватно је војвода Михаило који се спомиње у Повели св. Пантелејмону из 1400. године.⁸⁰ Из исправе се види да је Михаило приложио светогорском манастиру данашње Лапово са засеоцима и половину брода на Морави.

Према делу Константина Филозофа, јединог историјског извора који нас подробно обавештава о том догађају, епилог завере био је, после више неизвесних посета Бајазиту како монахиње Евгеније тако и самог кнеза, учвршћивање Стефанове власти, обрачун са властелом и измирење са султаном. Догађаји које је та завера покренула ипак се не могу олако схватити. Они су били знак потпуног разарања властеоске структуре некадашње Лазареве државе, а да су Турци озбиљно схватили оптужбе на рачун кнеза Стефана сведочи поход на Србију у пролеће 1398, у коме је била запаљена и Раваница.⁸¹

Прво посланство султану Бајазиту које је предузела монахиња Евгенија, односно кнегиња Милица, било је предузето у мају, а оно је имало за циљ да утврди Стефанове позиције и припреми његов долазак Бајазиту. Убрзо потом Стефан се нашао на султановом двору, где је поново обећао вазалну послушност, а заузврат је, према речима Константина Филозофа, добио више пута спомињане корисне савете за управљање државом и успостављање чвршћих односа доминације према властели. Будући да је *Житије деспота Стефана Лазаревића* настало тридесетих година XV века, речи султана Бајазита упућене кнезу Стефану у суштини представљају реминисценцију на догађаје који су уследили после разоткривања завере, оправдање за кнежеве поступке према властели, али и „пророчанско” подсећање на догађаје који су потресли Османско царство после Ангорске битке.⁸² Санирање последица завере се, поред признавања кривице и обнављања верности султану, огледало у чвршћем везивању властеле за кнеза Стефана и у хомогенизацији његове власти.

У последњим годинама XIV века створена је нова генерација оданих скоројевића, привржени вазали су ојачали, а непослушно племство, чак и старо, лишено је привилегија, политички маргинализовано, или чак физички елиминисано. На тај начин створена је нова основа најзначајније државно-друштвене структуре, која ће после Ангорске битке и обрачуна са Бранковићима на Косову 1402. године, бити темељ власти деспота Стефана Лазаревића.

⁸⁰ С. Новаковић, исто, 519; М. Шуица, исто, 99–100.

⁸¹ М. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, 52–54; С. Ћирковић, *Раваничка хрисовуља*, Манастир Раваница, споменица о шестој стогодишњици 1381–1981, Београд 1981, 70.

⁸² К. Филозоф, исто, 89; Гласник СУД XLII 269.

Закључак

Временски контекст у коме се расправља о властели кнеза Стефана Лазаревића обухвата раздобље између Косовске битке 1389. и стицања деспотске титуле после битке код Ангоре 1402. године.

Прерасподела политичке моћи и утицаја међу српским обласним господарима, која је уследила непосредно после Косовске битке, директно се одразила на положај и улогу наследника кнеза Лазара. У креирању политичког миљеа који се огледао у снажењу Вука Бранковића, привременом слабљењу, а потом рестаурацији моћи Лазаревића, те нарастању утицаја и осамостаљивању велможа у северним српским областима, битну улогу свакако је имала властела. Као најзначајнији социјални слој у организацији средњовековног друштва и државе, са агритутима политичке, војне и економске моћи, властела је својим врховним господарима – владарима представљала основни ослонац у стабилизовању власти, или у случају отказивања послушности, кључни чинилац нестабилности.

Властела обласних господара обликовала се још у доба формирања државотворних области насталих на рушевинама Српског царства. Стефан Лазаревић је, наследивши област свога оца, наследио и њену организацију и властелу која је преживела Косовску битку. Током његовог кнежевања створили су се услови и за продор на политичку сцену властеле непознате из времена његовог оца. Овом приликом властелу кнеза Стефана Лазаревића посматрали смо према њиховој друштвеној и државној улози, те према структури и хијерархији из сачуваних података о њиховим титулама, функцијама, поседима и историјским догађајима у којима су учествовали. Сврставање све по имену познате Стефанове властеле у чиновничко, дворско и војно племство остаје недоречено с обзиром на сумаран помен неких од њих у историјским изворима. Историјске околности и политичка улога у време када су се одигравали турско-угарски сукоби с краја XIV века у којима је учествовао и кнез Стефан Лазаревић као турски вазал, истакли су на површину политичких збивања поједину српску властелу раније присутну у другачијем историјском контексту. За само неколицину властелина тога доба могуће је, према сачуваним изворима, испратити њихов животни пут, или бар један његов део. У том смислу добар извор представља *Житије деспота Стефана Лазаревића* Константина Филозофа, али и неке даровнице преко којих се може сагледати понашање неке властеле у погледу оданости и привржености господару.

Стварањем деспотовине као непосредне последице Ангорске битке и формално се завршава доба обласних господара, а започиње нова, последња епоха историје српске средњовековне државности. Властела која је тада живела постаје саставни део структуре нове, уређене, стабилне и моћне државе под влашћу деспота Стефана, а њихова улога, функције и титуле добијају нова обележја и нов значај.

Summary

Marko Šuica

The Nobility of the Duke Stefan Lazarević (1389 – 1402)

The period which deals with Stefan Lazarević's noblemen is the period between the Battle of Kosovo in 1389 and his gaining the title of *despot* after the Battle of Angora in 1402. Division of political power and influence between Serbian regional rulers, which took place immediately after the Battle of Kosovo, directly influenced the position and the role of the successors of the duke Lazar. In the creating of the political milieu mirrored in Vuk Branković's coming to power, temporarily weakened and later re-established power of Lazarevićs, as well as in growing influence and independence of the nobles in the northern Serbian regions, the noblemen had an important role. As the most important social strata in organisation of medieval society and state, with the attributes of political, military and economic power, the noblemen with their supreme masters – rulers represented the basic support in stabilisation of power, or in case of refusing the obedience, the key factor of instability.

The nobility of regional rulers was formed in the period after the fall of Serbian Empire. Inheriting his father's territory, Stefan Lazarević also inherited its organisation and noblemen that had survived the Battle of Kosovo. During his reign, the conditions were established for the appearance on the political scene of the nobility, unknown in the period of his father. On this occasion Stefan Lazarević's noblemen were studied according to their social and official role, as well as structure and hierarchy from the preserved data on their titles, functions, estates and historical events they took place in. Classification of all known-by-name Stefan's noblemen into official, court and military nobility remains unfinished due to their summarized appearance in historical sources. Historical circumstance and political roles in the times of Turkish-Hungarian clashes by the end of 14th century in which duke Stefan Lazarević also took place as Turkish vassal, had shown certain Serbian nobles earlier to appear in different historical context. Establishment of *despotovina*, as an immediate consequence of the Battle of Angora, marked formally the end of the period of regional rulers, and the beginning of the new, the last epoch of the Serbian medieval statehood. Nobles who lived then, became an integral part of the structure of the new, organized, stable and powerful state under the rule of *despot* Stefan. Their role, function and title acquired new characteristics and meaning.